
ПСИХОЛОГИЯ НА ЛИЧНОСТТА

ТОЛЕРАНТНОСТТА КЪМ НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ КАТО ЦЕННОСТ

Катя Стойчева

Ambiguity tolerance describes individual behavior in ambiguous situations where one has to act with lack of clarity or lack of information. Tolerance is contrasted with intolerance of ambiguity on the continuum of individual differences in the way people perceive and interpret ambiguous situations, events or ideas. This paper examines empirical data gathered throughout the construction of an original psychological scale assessing attitudes towards ambiguity tolerant – ambiguity intolerant behaviours and its subsequent application in studies of ambiguity tolerance in adolescents (Stoycheva, 2003). Analyses indicated that both ambiguity tolerant and ambiguity intolerant behaviours were valued by adolescents and positively perceived and encouraged by their teachers and parents. Results also suggest that attitudes towards ambiguity tolerant and ambiguity intolerant behaviours, although related, reveal different psychological constructs.

Поведението на човека в неопределени ситуации се описва с понятието *толерантност към неопределеност*. Хората възприемат и интерпретират по различен начин ситуациите, чийто смисъл и значение не могат да разберат поради липсата на информация или поради несъответствие в наличната информация. Толерантността в реакциите на неопределеността обикновено се противопоставя на нетолерантността и между тези два полюса се разгръщат индивидуалните различия в толерантността към неопределеност.

Нетолерантните към неопределеността хора възприемат ситуацията като източник на психологически дискомфорт или заплаха, чувстват се объркани и реагират с тревожност и безпокойство. Човекът, който е по-близо до полюса на нетолерантността, е дезорганизиран пред лицето на неопределеността и в повечето случаи поведението му е неадаптивно и защитно. Нетолерантните хора предпочитат да избягват срещата с неопределеността.

Хората, които са толерантни към неопределеност, възприемат и интерпретират неопределеността по един по-адекватен начин и си изграждат по-близка до реалността, балансирана представа за ситуацията. Те успяват да се справят с преживяването на дискомфорт и да се при-

способят към чувствата на несигурност и безпокойство, индуцирани от неопределеността. Човекът, който е по-близо до полюса на толерантността, може да устоява на напрежението и да остане в неопределената ситуация достатъчно дълго, за да я обмисли, да реорганизира поведението си и да предприеме съответстващи на ситуацията действия.

Като характеристика на саморегулацията на личността толерантността към неопределеност се разкрива и развива във взаимодействието на индивида с обкръжаващия го свят (Стойчева, 2003; 2004). Когнитивните, афективни и поведенчески особености на личността се отразяват върху начина, по който тя реагира на срещата с неопределеността. Нейните мисли, чувства и действия в неопределени ситуации обуславят толерантността или нетолерантността ѝ към неопределеността. От друга страна, индивидуалните различия в толерантността към неопределеност се отразяват във възгледите, разбиранията и вярванията на личността, в политическите ѝ убеждения, в отношението към авторитета и нагласи към различни социални обекти, идеи и групи, в нейната мотивация за дейност и начини на справяне с психичното напрежение и стрес.

Толерантността към неопределеност се

формира и развива под влияние на вътрешната и външна среда на личността. Семейството, образованието и професията, от една страна, и своеобразието на жизнения опит на личността, от друга, допринасят за толерантността или нетолерантността на индивида към неопределеността. Индивидуалните различия в толерантността към неопределеност на свой ред направляват жизнения път на личността, насочвайки нейните избори на ценности, на поведение и на среда.

Предмет на настоящия анализ е толерантността към неопределеност като ценност: желано или нежелано качество на личността е това, доколко нейното формиране и развитие представлява ценност за индивида и обществото. Избраният подход към измерването и изследването на ценността на толерантността към неопределеността се основава на предпоставката, че както толерантното (Тн), така и нетолерантното към неопределеността (неТн) поведение може да бъде обект на поощрение или порицание в дадена среда поради психологическия смисъл и значение, които те имат за индивида и за общността. В резултатите от изследователската ни работа по конструирането на скала за оценка на нагласите към Тн и неТн поведение и прилагането ѝ при изучаването на развитието на толерантността към неопределеност в юношеска възраст (Стойчева, 2003; Стойчева, 2003) ще потърсим отговор на въпросите: доколко Тн и неТн поведения се поощряват или не се поощряват в нашата култура и какви са психологическите механизми, стоящи зад едно или зад друго ценностно отно-

шение към толерантността към неопределеност.

Съдържание на Тн и неТн поведения

От психологическата литература бяха извлечени характеристики, които описват Тн и неТн поведение на личността в различни ситуации. Техните формулировки бяха обсъдени от експертна група от професионални психолози и беше уточнен списък от 30 твърдения, характеризиращи Тн поведение, и други 30 поведенчески характеристики на неТн поведение.

Трийсет дипломирани психолози и 34 студенти магистърска степен по психология в СУ „Св. Кл. Охридски“ оцениха съдържателната валидност на Тн и неТн поведения. Експертите трябваше да се запознаят с писмено описание на конструкта и на психологическите характеристики на хората с висока и ниска толерантност към неопределеност и да оценят всяко едно от 60-те твърдения като описващо Тн поведение, описващо неТн поведение или без ясна връзка с което и да е от тях.

Двете групи експерти са много близки в решенията си за съдържанието на отделните твърдения, с две изключения. Студентите оценяват твърдението „Умее да покаже неодобрението си към даден човек“ като индикатор за Тн поведение много по-често (85%), отколкото професионалните психолози (47%) – хи-квадрат = 11,45, $df = 2$, $p < 0,01$. От друга страна, професионалните психолози оценяват твърдението „Винаги търси правилния начин на действие в една ситуация“ като индикатор за неТн поведение (70%) много по-често, отколкото студентите (35%) - хи-квадрат = 8,01, $df = 2$, $p < 0,05$.

Таблица 1. Средна стойност, стандартно отклонение и t-критерий за сравняване на броя експерти (в %), разпознали като такива твърденията, описващи Тн поведение ($n = 30$), и твърденията, описващи неТн поведение ($n = 30$)

	Тн поведение	неТн поведение	
Дипломирани психолози	86,57(10,06)	68,07(22,89)	$t = 3,70^{**}$
Студенти по психология	88,57(13,36)	65,43(21,57)	$t = 4,99^{***}$
	$t = 0,54$	$t = 0,46$	

** – $p < 0,01$, *** – $p < 0,001$

Твърденията, описващи Тн поведение, значително по-често и по-еднозначно се разпознават от експертите като такива: почти 80% от тях са разпознати като такива от поне 80% от експертите. Отделните твърдения за Тн поведение се разпознават като такива от 41 до 100% от

експертите на двете групи. Във възприятията и преценките относно твърденията, описващи неТн поведение, се наблюдават повече различия: едва 30% от твърденията са разпознати като такива от поне 80% от експертите. Отделните твърдения за неТн поведение се разпозна-

ват като такива от 10 до 100% от експертите на двете групи. Тази разлика в степента на разпознаване на Тн и неТн поведение се наблюдава и при двете групи експерти (табл. 1).

Социална желателност на Тн и неТн поведения

На следващия етап бяха подбрани 23 твърдения, описващи Тн поведение, и 11 твърдения, описващи неТн поведение, които поне 80% от експертите са идентифицирали като такива, които бяха оценени спрямо тяхната социална желателност от 30 учители (от тях 13 мъже) и 48 родители (от които 23 бащи). Учителите са на възраст от 25 до 59 години (средна възраст 39 години) и имат от 1 до 35 години педагогически стаж (средна продължителност на стажа 13 години). Възрастта на учителите и педагогическият им стаж, както може да се очаква, са значимо свързани ($r = 0,87$; $p < 0,001$). Родителите са на възраст от 35 до 58 години (средна възраст 43 години). Всички учители и 50% от родителите бяха с висше образование. Участниците трябваше да посочат според тях в каква степен тези поведения трябва

или не трябва да се поощряват съответно от учителите или от родителите, като използват 5-степенна скала за отговаряне по посока на високата социална желателност.

Оценките за социална желателност на твърденията, описващи Тн поведение, варират от 3,04 до 4,39 ($M = 3,80$; $SD = 0,29$) при отделните експерти, а при твърденията, описващи неТн поведение, техният размах е от 1,73 до 4,00 ($M = 2,93$; $SD = 0,51$). При 49% от експертите средната оценка за социална желателност на неТн поведения е под 3, т.е. те споделят мнението, че повечето от тези поведения не би трябвало да се поощряват.

И в двете групи Тн поведение получава по-високи оценки за социална желателност от неТн поведение (табл. 2). Учителите оценяват Тн поведение като по-желателно, като по шест от отделните твърдения дадените от тях оценки са значимо по-високи от оценките на родителите. От друга страна, родителите оценяват неТн поведение като по-желателно в сравнение с учителите, но само при две от отделните твърдения разликата достига статистическа значимост.

Таблица 2. Средна стойност, стандартно отклонение и t-критерий за сравняване на оценките за социална желателност на твърденията, описващи Тн поведение ($n = 23$) и неТн поведение ($n = 11$)

	Тн поведение	неТн поведение	
Учители	3,96 (0,28)	2,77 (0,34)	$t = 10,93^{***}$
Родители	3,69 (0,37)	3,03 (0,35)	$t = 4,98^{***}$
	$t = 2,81^{**}$	$t = 1,78^a$	

^a – $p < 0,10$; ^{**} – $p < 0,01$; ^{***} – $p < 0,001$

Например учителите са по-склонни да поощрят юношата да среща и да опознава хора от различни среди, без да се страхува да греши, докато родителите са по-толерантни към това юношите да общуват преди всичко с хора от своята среда и когато приемат някого, да го приемат изцяло, а когато отхвърлят, да го отхвърлят напълно.

Това, че Тн поведения имат по-висока социална желателност от неТн поведения, може да се дължи на факта, че неТн поведения с по-висока социална желателност не са били разпознати като такива при оценката на съдържателната им валидност. Ако неТн поведение се възприема като нежелателно по принцип, то няма да е лесно категорично да се разпознаят

прояви на нетолерантност към неопределеността в традиционно считани за положителни характеристики като например „говори ясно, точно и конкретно за нещата“, „стреми се да направи добро впечатление при първия контакт с някого“, „има изградена ясна представа за себе си, която следва“ или пък „иска да е наясно с всичко, преди да вземе решение какво да прави“. Можем да допуснем, че социалната желателност на Тн поведения подпомага разпознаването им като такива, докато социалната желателност на неТн поведения стеснява възприятието за психологическата им роля в поведението и развитието на личността.

И при учителите, и при родителите оценките за социална желателност на неТн поведе-

ния се повишават с възрастта (табл. 3): по-възрастните участници смятат неТн поведения за по-желателни. Обратно, оценките за Тн поведения спадат с възрастта: по-възрастните участници смятат Тн поведенията за по-неже-

лателни. Тази тенденция не се проявява при родителите обаче: в тяхната група възрастта не е свързана със социалната желателност на Тн поведения.

Таблица 3. Коефициенти на корелация по Пърсън между оценките за социална желателност на Тн и на неТн поведения, възрастта и педагогическия стаж

	Тн поведение	НеТн поведение
Възраст	- 0, 27* (n = 78) - 0,37* (n = 30) - 0,04 (n = 48)	0, 36** (n = 78) 0,34 ^a (n = 30) 0,31* (n = 48)
Възраст (частични корелации)	- 0, 12 (n = 78) - 0,26 (n = 30) 0,10 (n = 48)	0, 28* (n = 78) 0,22 (n = 30) 0,32* (n = 48)
Педагогически стаж	- 0,30	0,34 ^a
Педагогически стаж (частични корелации)	0,04	0,10

^a - $p < 0,10$; * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$

Аналогична, но по-слабо изразена тенденция се наблюдава и при връзката на педагогическия стаж на учителите с оценките им за социална желателност на Тн и неТн поведения. Изчисленият коефициент на частична корелация (табл. 3) показва, че тази връзка се дължи на нарастването на педагогическия стаж с възрастта на участниците. Мъжете и жените, както и родителите с различно равнище на образование, не се различават по своите оценки за социална желателност на Тн и неТн поведения.

Оценките за социална желателност на Тн и неТн поведения са обратнопропорционални ($r = - 0,47$; $p < 0,001$) както при учители ($r = - 0,42$; $p < 0,05$), така и при родители ($r = - 0,43$; $p < 0,01$). Изчисленият коефициент на частична корелация показва, че връзката между оценките за социална желателност на Тн и неТн поведения влияе върху корелациите им с възрастта (табл. 3). От друга страна, зависимостта между оценките за социална желателност на Тн и на неТн поведения не се повлиява от възрастта в групата ($r = - 0,42$; $p < 0,001$) при родителите ($r = - 0,43$; $p < 0,01$) и донякъде при учителите ($r = - 0,34$; $p < 0,10$).

Възможно е жизнената позиция на експертите да повлиява върху техните съждения за

съдържателната валидност и социална желателност на Тн и неТн поведения. За дипломираните психолози е по-лесно да видят в търсенето на правилния начин на действие индивидуален избор на поведение, отколкото нормативно изискване на ситуацията. Възрастово-специфичната чувствителност на студентите към неопределеността в междуличностните отношения вероятно се е отразила в разпознаването на ролята на компетентността при изразяването на негативно отношение. И родители, и учители поощряват Тн поведение, но родителите в по-голяма степен се считат длъжни да подкрепят стремежа към психологическа, междуличностова и социална сигурност у своите деца.

Скала за оценка на Тн и неТн поведение

Въз основа на оценката на съдържателната валидност и социалната желателност на Тн и неТн поведения бяха подбрани 7 айтема за Тн поведение и 7 айтема за неТн поведение, които са тематично свързани и имат средна социална желателност. Тези 14 айтема съставиха скалата за оценка на нагласите към толерантно - нетолерантно към неопределеност поведение (Стойчева, 2003, приложение 2).

Скалата беше използвана за изследване на развитието на толерантността към неопределеност при юношите в контекста на значимите им взаимодействия с родители и учители (Стойче-

ва, 2003). Бяха получени данни от 303 ученици от 9–11 клас на възраст от 14 до 19 години от столицата и страната, техните родители (n=236) и техните учители (n=52). Учениците посочиха доколко описаните поведения са важни лично за тях, като използват 4-степенна скала: „важно е; по-скоро е важно; по-скоро не е важно; не е важно“ със скалови оценки съответно от 1 до 4. Родителите трябваше да преценят доколко описаните поведения на юношите, техните начини на мислене и действие в различни ситуации се поощряват или не в тяхното семейство, като използват сходна 4-степенна скала: „поощряват се почти винаги; поощряват се често; по-често не се поощряват; почти никога не се поощряват“. Учителите преценяваха доколко лично те поощряват или не у своите ученици тези поведения, използвайки същата 4-степенна скала за отговори.

Скалата за оценка на нагласите към Тн – неТн поведение беше априорирана и в емпирич-

но изследване на толерантността към неопределеност и творчеството със 118 френски юноши на възраст от 12 до 19 години и техните родители (Стойчева, 2003). Юношите са посочили какво мислят за всяко от предложените поведения, използвайки същата 4-степенна скала: „много е важно; доста е важно; не е много важно; изобщо не е важно“. Родителите им са погълнали френския превод на скалата с инструкцията да посочат с каква честота посочените по-долу поведения се поощряват в тяхното семейство и със същата скала за отговори.

Коефициентите на вътрешна консистентност в българските извадки варират от 0,62 до 0,74. Във френската извадка коефициентите на вътрешна консистентност на неТн поведения са близки до българските оценки и варират от 0,61 до 0,73. Вътрешната консистентност на Тн поведения във френската извадка обаче е по-ниска от вътрешната консистентност на Тн поведения в българската извадка и варира от 0,48 до 0,56 (табл. 4).

Таблица 4. Коефициенти Алфа на Кронбах на скалата за оценка на нагласите към Тн и неТн поведение

Групи ИЛ	Тн поведение	неТн поведение
български юноши n = 282	0,62	0,69
френски юноши n = 104	0,48	0,61
български родители n = 236	0,67	0,64
френски родители n = 108	0,56	0,73
български учители n = 52	0,63	0,74

В различните култури Тн поведения се възприемат и оценяват по различен начин, докато в отношението към неТн поведения има относително по-голяма индивидуална и културна съгласуваност. Това е един интересен резултат, който обогатява методологическите възможности на възприетия от нас подход на разграничаване на нагласите към Тн и към неТн поведение с конкретно психологическо съдържание.

Значимост на Тн и неТн поведения за юношите, родителите и учителите

При интерпретацията на отговорите на изследваните средношколци, родители и учители приемаме, че те изразяват ценностното им отношение към Тн – неТн поведение. Това означава, че учениците ценят повече поведенията, които считат за повече или по-малко важ-

ни, и ценят по-малко поведенията, които не са важни за тях. Родителите поощряват почти винаги или често поведенията, които ценят, докато поведенията, които не са толкова ценни за тях, не се поощряват в тяхното семейство. Учителите поощряват у своите ученици поведенията, които ценят, и не поощряват тези, които не ценят.

Получените данни показват (табл. 5), че и Тн, и неТн поведение са ценени както от юношите, така и от възрастните. Отговорът на въпроса за ценността на толерантността към неопределеност не е еднозначен – и Тн, и неТн поведения имат своята стойност в личностов, както и в междуличностов план.

Учителите ценят повече Тн, отколкото неТн поведение, и колкото повече ценят Тн, толкова по-малко ценят неТн поведение. Юно-

шите имат сходни ценностни предпочитания: и те ценят Тн поведение повече, отколкото ценят неТн поведение, и двете оценки са обратно-пропорционални. Родителите обаче ценят неТн поведение повече, отколкото Тн поведение, и в тяхната група няма връзка между ценността на Тн и ценността на неТн поведение.

Учителите ценят Тн поведение най-високо – оценката, получена в тяхната група, е значително по-висока и от средната оценка в групата на юношите ($t = 2,61, p < 0,01$), и от средната оценка в групата на родителите ($t = 3,97, p < 0,001$). На свой ред юношите ценят Тн поведение по-високо от своите родители ($t = 2,28, p < 0,05$).

Таблица 5. Средна стойност, стандартно отклонение, t-критерий за сравняване на средни оценки и коефициент на корелация по Пирсън на оценките за значимост на Тн и неТн поведение

Участници	Тн поведение	неТн поведение	t	r
Учители	13,12(2,97)	15,16(3,48)	2,76**	-0,31*
Родители	15,19(3,69)	11,92(3,17)?	9,85***	-0,04
Юноши	14,44(3,75)	7,42(3,88)	2,73**	-0,26***

По-ниската цифрова оценка по скалата за оценка на нагласите към Тн – неТн поведение означава по-висока ценност на съответното поведение.

* – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$

Родителите ценят неТн поведение най-високо – оценката, получена в тяхната група, е значително по-висока от съответните средни оценки и в групата на юношите ($t = 11,40, p < 0,001$), и в групата на учителите ($t = 6,53, p < 0,001$). Ценността на неТн поведение за юношите не се различава значително от ценността, която то има за техните учители.

Получените резултати очертават една сложна и противоречива картина на ценностното отношение към Тн и неТн поведение. И за юношите, и за възрастните Тн и неТн поведение са ценност. Значимите възрастни в света на юношите – родители и учители, се разминават в ценностното си предпочитание към Тн или неТн поведение: в училище се подкрепя повече Тн поведение, докато в семейството се подкрепя повече неТн поведение. Зад ценността на Тн и ценността на неТн поведение стоят не само различни подкрепления и санкции на средата, но вероятно и различният им психологически смисъл и значение за поведението и развитието на личността.

И като индивидуално поведение (ценя го за себе си и го поощрявам у другите), и като културна норма (желателно или нежелателно), Тн и неТн поведения не са симетрични: ценно-

стното отношение към Тн и ценностното отношение към неТн поведение са различни, макар и свързани психологически конструкти. Изчислените коефициенти на отрицателна корелация, макар и значими, са по-скоро слаби и не се наблюдават във всички групи.

Психологическа ценност и цена на Тн и неТн поведение

Поощряването на Тн поведение изразява такова ценностно отношение, което приема оригиналността и нестандартността в мненията и отношенията, подкрепя готовността за поемане на риск, избора на предизвикателството на неопределеността пред сигурния успех и поощрява ангажирането със ситуации, в които няма ясно определени правила и начини на действие. Тези родители и учители подкрепят своите деца и ученици да експериментират, да подхождат уверено към неизвестността, да реагират позитивно на непредвидени обстоятелства, да подлагат себе си и силите си на проверка в нови, непознати и рисковани начинания. Така се отваря място за разширяване на жизненото пространство и на вътрешното пространство на личността чрез експериментиране извън познатите, обичайни граници.

Юношата, който цени Тн поведение, цени възможността да опитва, макар и да сгреша, да

търси нестандартно решение и да експериментира с различни роли, позиции, мнения и подходи. Това му дава по-голяма психологическа откритост и свобода да натрупва опит в справянето с несигурността, което се явява предпоставка за формиране на вътрешната увереност, че може да намери начини за действие в неопределени ситуации, че е безопасно да опитваш, да рискуваш и дори да грешиш в зоната на неизвестността. Юношите, които приписват по-висока значимост на Тн поведения, са сред тези, които приписват по-ниска значимост на неТн поведение, които имат преживяване за натиск от страна на своите учители, поощряващи неТн поведение в голяма степен („подтикван да се освободи от ограниченията за действие“) или се радват на подкрепата на своите родители, поощряващи Тн поведения в по-голяма степен („подкрепян в разширяването на границите на действие“). Освен това тези юноши живеят в семейства, където Тн поведения се поощряват по-силно (Стойчева, 2003).

Поощряването на неТн поведение от страна на родителя и учителя изразява очакване неговото дете или неговия ученик да действа, мисли и избира без риск и на сигурно, като се придържа стриктно към утвърдените правила и норми в поведението си и към общоприетите стойности в естетическите си предпочитания и преценките си. Юношата, който цени неТн поведение, предпочита да не подлага себе си на изпитание, а да печели увереност чрез сигурния успех и придържане към познатото, към ясните и недвусмислени критерии и ситуации. Юношите, които най-малко ценят неТн поведения, са сред тези с висока толерантност към неопределеност, които възприемат своите родители като по-слабо поощряващи неТн поведения („свободен от ограниченията за действие“) и които придават голямо значение на Тн поведения. Те също така живеят в семейства, където неТн поведения не се поощряват особено много (Стойчева, 2003).

Ценността на неТн поведение има повече или по-малко санкциониращо, ограничаващо действие, затова ниските оценки за ценността на неТн поведение говорят за по-малък *психологически натиск за ограничаване на действията*. Като подкрепя избягването на неопределеността, ценностното предпочитание към неТн поведение затваря личността в границите на сигурността и стеснява възможностите ѝ за действие. Сигурността се плаща със зависимост от ограниченията на средата, а ограниченият поведенчески репертоар на личността намалява

възможностите ѝ за по-пълно удовлетворяване на нейните потребности, желания и стремежи.

Високите оценки за ценността на Тн поведения говорят за *повече психологическа свобода и пространство за действие*, т.е. ценността на Тн поведение има повече или по-малко подпомагаща и подкрепяща функция. Когато Тн поведение е ценност за индивида и за средата, границите на възможностите за действие се разширяват и това дава тласък за развитие на толерантността към неопределеност. Но и тя си има своята цена: Тн поведение консумира много от вътрешните ресурси на личността за осмисляне на неопределеността, понасяне на напрежението от неизвестността и на бремето на несигурността относно предприетото начинание и крайния му резултат за индивида и за света.

При неТн поведение оставането в зоната на сигурността става мерило за ценност и вдъхва увереност на личността, докато при Тн поведение сигурността идва от увереността на личността в способността ѝ да се справя, като по този начин се утвърждава ценността на индивидуалността, а не на конвенционалността.

Тн и неТн поведение и развитието на личността

Нашите резултати също така показаха, че ценностното отношение към неТн поведение зависи от възрастта, населеното място, в което живее индивидът, и образователния му статус, докато ценностното отношение към Тн поведение не зависи от тези фактори. Родителите със средно образование поощряват неТн поведение повече, отколкото родителите с висше образование ($t = 2,53, p < 0,01$), но двете групи не се различават по ценностните си отношения към Тн поведение. Родителите на децата, учещи в столицата, поощряват неТн поведение по-малко в сравнение с родителите на децата, учещи извън столицата ($t = 2,66, p < 0,01$), но двете групи отново не се различават по своето отношение към Тн поведение. Деветокласниците приписват по-голяма значимост на неТн поведение в сравнение с 10-класниците ($F = 3,67, df = 2, p < 0,05$), но нито тези две, нито които и да е други подгрупи в групата на учениците се различават по ценностното си отношение към Тн поведение (Стойчева, 2003).

Единствено в групата на учителите се наблюдават значими различия в ценностното отношение към Тн поведение: жените поощряват Тн поведение на своите ученици по-често от мъжете ($t = 2,45, p < 0,05$). Те не се различават помежду си обаче по своето отношение към

неТн поведение (Стойчева, 2003).

Видяхме, че ценността на неТн поведение изразява вътрешния и външен психологически натиск за придържане към сигурното, познатото, утвърденото. Ако допуснем, че възрастово по-незрелите индивиди, индивидите с по-ниска образователна степен и тези, които живеят в малкия град, разполагат с по-малки възможности за действие във вътрешната и външната си среда, то адаптивният характер на ценностното им предпочитание към неТн поведение е обясним. Доколкото ценностното отношение към неТн поведение зависи от индивидуалните ресурси и възможностите на контекста, възможно е то да отразява неговата социално

апробирана инструментална ценност в адаптацията към условията на живот. Ценността на Тн поведение е свързана по-скоро с личната активност в хода на индивидуалното развитие и в качеството си на избор и цел, които имат личностова значимост, вероятно има характера на терминална ценност.

Ако неТн поведение отразява културното ни наследство, на което стъпваме, за да пораснем, и което после трябва да надраснем, за да продължим напред, то Тн поведение проправя пътя на понякога самотните изпитания, през които човек трябва да премине, за да даде своя уникален индивидуален принос към развитието на културата.

Литература

Стойчева, К. (2003). *Толерантността към неопределеност*. Плевен, Леге Артис.

Стойчева, К. (2004). Неопределеността – заплаха или предизвикателство за личността? В: Сборник материали от конференция „Активност и адаптация на личността в условията на промени“, Благоевград (под печат).

Stoycheva, K. (2003). Talent, Science and Education: How Do We Cope with Uncertainty and Ambiguities? In: Csermely, P., Lederman, L. (Eds.). *Science Education: Talent Recruitment and Public Understanding*, Amsterdam, The Netherlands: IOS Press, (pp. 31-43).